

KOVACSÓCZI FARKAS
BÁTHORI ISTVÁN DICSÉRETE

Ha ezelőtt valaha volt olyan idő, Nagyságos Fejedelem, amikor úgy éreztem, hogy valamilyen okból fakadt örömet szavakba kell öntenem, úgy gondolom, hogy valóban most, ezen az örvendetes és várvavárt napon kell ezt megtennem. Mert mikor látom, hogy téged, az előkelő családból született héroszt, a minden kiváló erénnyel ékeskedő, minden dicsőséggel tündöklő [férfit] a tisztességnek erre a legfelső és legteljesebb fokára emelnek, s ezen a drága napon behelyeznek, igaz joggal érzem, hogy akkora öröm tölt el, hogy semmi mást nem kívánok jobban, minthogy ennek az örömnak a nagyságát valamilyen rövid, s az időhöz alkalmazott beszédben bemutassam. Kérlek, hogy beszédemet, mely egyrészt azon dolgok emlegetését célozza, melyek legutóbb történtek, másrészt a te dicséretedet s erényeidnek magasztalását fogja tartalmazni, – amelyek miatt határoztam el, hogy ezt megírom, – kegyesen hallgasd meg.

Erdély II. János [Zsigmond] uralmának és parancsainak engedelmeskedett, János magyar király fiának, akinek korai halállal való kimulását, mint legjobb fejedelmét, súlyosan s mélyen gyászolta az egész ország. Mi mást mondhatnék az ő erényeiről, s hazaszeretetéről, mint hogy dicsőséges volt egész élete, kiváló tettekkel s hazájával szemben szerzett ragyogó érdemekkel teljes. Úgy gondolom, hogy mindenki tudja és senki előtt nem ismeretlen, hogy egész élete folyamán milyen nehéz, s milyen terhes volt a sorsa. És hogy mennyire igaz az, amit a közmondásban szoktunk mondani, hogy amilyen a kezdet, olyan a vég, azt az ő életéből világosan láthatjuk. Ugyanis születése olyan időre esett, mely eddig a legzavarosabb, s legtöbb veszéllyel tele volt hazánk számára, hogy pedig ez életből való eltávozása milyen volt, azt eléggé mutatják ezek

a szerencsétlen s hányatott idők. Míg ez a szerencsétlen fejedlem a maga, s nagybátyja, a lengyel király követei útján nagy gonddal és buzgalommal arra törekedett, hogy Miksa római császárral békeséget és rokonságot teremtsen, amire mindenki annyira vágyott, s inkább szerette a békét, mint a háborút, míg házasságról és rokoni kapcsolatokról, a béke legbiztosabb kötelékeiről és bölcsőjéről gondolkozott, míg abból a betegségből, mely sokáig komoly életveszéllyel gyötörte, valamennyire felépülni s magához térni látszott; végül míg minden törekvése a békére s örök nyugalomra irányult, íme, ilyen derék dolgok közepette egy szempillantás alatt összeroskadt, valóban azt hagyván magáról hátra, amit [Vergilius] Maro mond:

«Semmibe sem bizhatsz, ha az istenek ellene vannak.»

Mikor tehát az ország elvesztette fejedelmét, akinek halála az egész keresztény világ számára a legzavarosabb s legrosszabb időben történt, ezen az oly távoli vidéken [t. i. Itáliában] sem volt senki, aki ne sóhajtott volna fel a hazánkra következő szörnyű bajok miatt. Mert tudtuk volt, hogy noha Szelim, a török szultán igen nagy buzgalommal azért szereli fel hadseregét, s jelesen tengeri erejét, hogy új győzelmet arasson a velencések birtokában levő Ciprus szigete felett a velencések s a megmaradt ciprusiak ellen, mégis erejének szörnyű nagysága miatt, melynek csak Isten akarata képes ellenállni, nem kételkedtünk abban, hogy egyrészt a tulközeli szomszédság, másrészt a mi elgyengült s felmorzsolódott erőnk miatt elég nagy félelmünkre és kárunkra lehet. A dolgoknak ebben a nagy zűrzavarában, miközben a keresztény lelkek is egymás ellen háborogtak, ki az, – kérdezem, – aki erejétől és támadásától ne félne? Továbbá kitől remélhetnénk segítséget, ha valami baj zudul ránk? A keresztény fejedelmek közül egyeseket, akiknek nagyon jeles a nevök és a tekintélyök előttünk, házuknak nehéz gondjai, a keresztény vezető emberek még nehezebb kötelességei s az éppen a törökkel megkötött szerződésnek még érvényben levő feltételei nem engedik, hogy a mi jólétünkért fegyvert ragadjanak. Másokat is, akiknek bizonyára hasznos lenne a mi jólétünk, ha nem is más okból, csak egyedül azért, hogy a mi hazánk elpusztításával s tönkretételével az ő országuk is tüzet ne fogjon a közeli szomszédság miatt, egyrészt a fenti meggondolások, másrészt személyes [vonatkozású] s bizonyos titkos körülmények, melyek nekik nehézségeket okoznak, akadályoznak. A többi fejedelmektől, akik csak név-

ról ismernek minket, s azonkívül sem az életünk, sem a jólétünk nincs összekapcsolva az övékével, mit várhatnánk, mikor ezek sem törődnek a mi hasznunkkal és épségünkkel. És ha ezek el is határozták volna, hogy a mi érdekünkben valami nevezetesebb dolgot tesznek, akkor is, mint a közmondásban van: míg a lovaik farkát nyirják, míg a katonákat összeírják, s rászánják magukat az oly távoli vidéken való katonáskodásra, egy emberöltő elmulik s hozzánk a háború után [érkezik meg] a segítség. S közben arról nem is beszélek, hogy közöttük egyesekben, – hogy ne mondjam: éppen a hatalmasabbakban – a török háború nagy félelmet támasztott. Mi mást csináltak ugyanis két álló éven át Itáliában, Hispániában, s a keresztény világ más részeiben, minthogy a fejedelmek egyesített szándékával, összefogott erejével a legszörnyűbb ellenség erejét megsemmisítsék? Ebben elsősorban V. Pius pápának a keresztény világ iránti egyedülálló szeretete s kegyessége tündöklött, mert nem nyugodott addig, míg állandó buzdításokkal s kérésekkel keresztül nem vitte, hogy egymás között, a szentszékkal, Fülöp spanyol királlyal s a velencei szenátussal a hitetlenek fegyverei ellen örök szövetségnek a szerződése szentesíttessék, s lehetőséget adjanak a többi fejedelmeknek is, hogy közéjük belépjenek. Ezt az összes keresztények, akik helyesen vélekedtek erről, oly nagy örömmel s tetszéssel fogadták, hogy annak szerencsés kimeneteléért az örök Istennek könyörgésekben s a közös istentiszteleteken fogadalmakat tettek, amelyeket azonban soha nem tudtak teljesíteni. Ez volt majdnem minden keresztény államnak a helyzete, mikor nálunk ez a vihar támadt, s mikor meghallottuk, hogy az a csillag, mely ennek az országnak, amint vélték, fényét és nyugalomát visszaadta, a legzavarosabb s legveszedelmesebb időben kihúnyt. És istenemre, mint a haragvó s viharos tengeren, mikor kidőlt a tapasztalt kormányos, s nincs aki helyesen tartsa a kormányt, még az annyira páncélozott s erős hajó is közel van a hajótöréshez és veszedelemhez; így mi, mikor megfosztattunk a kormányzótól, minden ember tudta, hogy valami baj fog reánk törni. Sok beszéd is kerengett a nép között, melyek számunkra pusztulást, bajokat és más csapásokat jósoltak. Mert kiki úgy gondolkozott rólunk, amilyen indulattal viseltetett irántunk, annyira, hogy szinte csodálatosnak látszik, hogy ezek az idegen és tőlünk messze távoleső nemzetek milyen különbözőképpen [vélekedtek] a mi dolgainkról, mintha csak szavaztak volna. Minket azonban nem a népnek s az egyes embereknek ezek a beszédei, hanem

inkább helyzetünknek és erőinknek ismerete nyugtalanított. Ezért remegve s szinte megrendülve minden eféle szóbeszédet meghallgattunk, s gyakran magunk is költöttünk hozzá, hogy annál lelkesebben megmutassuk az utánad való vágyakozásunkat, s nem hagytuk el előbb a félelmet, csak akkor, amikor – óh legjobb fejedelem – amit már régen elterveztünk, lelkünkben megfontoltunk s szinte sóvárogva vártunk, a te megválasztásodról előbb levelek, majd követek útján is értesültünk. Mikor ezt megtudtuk, nem lehet kimondani, hogy lelkünket milyen nagy öröm és gyönyörűség árasztotta el, annál is inkább, mert nem hamisan jósoltunk felőled. Ebből a dologból következett az is, hogy minden veszedelmet, minden kedvezőtlen dolgot, melyek azelőtt szemeink előtt lebegtek, azonnal elfelejtettünk, s minden gondtól és aggodalomtól megszabadultunk. Ismertük ugyanis érényeidet s becsületességedet, a dolgok kormányzásában és intézésében való nagy buzgalmat, mely csodálatos bölcsességgel párosul, melyekkel te, mint valami herakleszi fegyverekkel, minden ellenséget leversz s a nyugtalan tengeren Neptunus módjára minden vihart lecsendesítesz, Így tehát, míg az emberek mindenféle bajt jósoltak nekünk s erre mi annyira hallgattunk, hogy nem felejtkeztünk meg soha arról a közmondásról: «senki sem tudja, mit hoz a késő éjtszaka», mondom, míg remény s kétség közt lebegtünk, megtudjuk, hogy mintegy varázsvessző ütésére a várvavárt menekvést és a haza számára a legalkalmasabb segítséget megkaptuk. Úgy történt velünk, mint azokkal, akik egyszerre valami súlyos veszedelemtől megmenekülve biztonságba és nyugodt kikötőbe jutottak: azonnal elszállt minden félelmük; így mi is, mikor leragyogott ránk a várvavárt derűs ég, úgy éreztük, hogy visszatért erőnk s a te oltalmad alatt biztonságban vagyunk, lebecsátva horgonyainkat. Jó szerencsét, tehát, legnemesebb fejedelem! – most már van alkalmad, van időd, van elég széles tered, hogy kiváló erőidet s héroszi érényeidet gyakoroljad. Most arra az elszántságra van szükség, melynek gyakran adtad embereink előtt tanujelét, most minden eszközzel arra törekedj, hogy azt a nyugalmat, melynek rendíthetetlen s erős fundamentuma a te fejedelemmé választásod, örökössé tegyed és megszilárdítsad. S ezt kétségkívül meg fogod tenni, ha nagy érényekkel követed Báthori őseid, e mind nemességük híressége, mind hadi dicsőségük s diadalaik által dicső férfiak példáját. S ámbár a hely nagyon alkalmasnak látszik arra, hogy családod régi és nemes voltáról elmondjam azt, amit említettem, mégis,

mivel annak régi volta és tündöklése mindenki előtt elismert igazság, feleslegesnek tartottam, hogy megálljak közismert dolgoknál. Hiszen ha vissza akarjuk vezetni nemzetségednek eredetét a kezdetig, egészen Juppiterig kell mennünk, mint a Cecropidáknak. Ha azt is elszámálnánk, hogy ez a család hány vezért és félistent adott nekünk mindig, istenem, a híres férfiaktól mekkora névsort nyernénk! Ugyanis tény az, hogy olyanok, s olyan nagy számmal voltak, hogy alig szállhatott ki a trójai falóból dicsőbb, válogatottabb s bátrabb férfiak csapata. De minthogy az igazi dicsőséget nem az ősök képei adják, s becsét nem a nagyapák és a származás fénye adja meg, hanem a mi saját tevékenységünk, munkánk s gondoskodásunk hozza létre, mint ékesszólóan mondja Ovidius:

«Nagy tettek nélkül nagy hírt senki el nem nyerhet;
és eredet, nagyapák, s mit nem mi magunk cselekedtünk,
érdemeinkbe be nem számítnak», –

ezért mellőzöm őseidnek fényes és dicső címeit, s csak a te saját nagy érényeidnek kijáró dicséretre fordítom beszédemet.

Őseink, hogy a fegyverrel szerzett országot ugyanazzal a vitézséggel tarthassák meg, amivel szerezték, mindenekelőtt a katonai fegyelmet őrizték meg szentül s vallásosán, igen fontosak voltak náluk a katonai tanulmányok, s megtanulták a szabad ég alatt, veszedelmek között tölteni életüket, kora ifjúságtól forgatni a fegyvert, megülni a lovat s elvállalni más katonai feladatokat. Hiszen tudták ezek az igen tapasztalt emberek, hogy amint a test, úgy a lélek erőinek a nevelését is a kora gyermekkorban kell kezdeni. Tehát azt a tudományt és gyakorlatot te is – híres őseid nyomdokait követve – kora ifjúságodban gyakoroltad, s azokban hamarosan olyan próbákat álltál ki, hogy mindenki láthatta: az eljövendő években, mikor serdültebb s még erősebb korod harcba hív, milyen parancsnok és fővezér leszel a háborúban. Azonban nem maradhattál meg csak ennek a tudománynak a korlátai között, hanem a szellemi tudományok tanulására adtad a lelkedet, hogy innen a legnagyobb és legtöbb dolgok tudását merítsed. Amit azelőtt kevesen tettek meg, a fegyverekben s a tudományokban való jártasságot párosítottad és összekapcsoltad, s mint Cicero írja, hogy [Scipio] Africanus tette, a harci dicsőségedet tudománnyal tetézted. Tudtad ugyanis, hogy a bátorság tudomány és bölcsesség nélkül vagy semmi vagy bizonytalan s hogy egy híres és nemes hadvezér vagy főparancsnok sem érte el tudomány nélkül nevének és dicsőségének ünneplését. Ezek voltak tehát

a te gyakorlataid, ez a te ujonckodásod, ezekkel a tudományokkal s nem aristippusi vagy epicureusi gyönyörűségekkel készültél az idősebb évekre és az igazi életre. Alig hagyta el tehát az ifjúkort, mikor mindenkinek a szeme megakadt rajtad, mindenkit elragadtott erényeidnek és szokásaidnak csodálata s nem tudták, hogy mit kell benned jobban dicsérni, vajjon a mértékletességet vagy igazmondásodat, melyeknek élő képét mutatta arcod, vagy nemes természetedet s minden nagy cselekedetre való természetes készségedet, mely kiváló dicsőséggel volt meg benned, vagy csodálatosan ragyogó és szinte isteni tehetségedet, amellyel messze magad mögött hagytál mindenkit: egyszóval mindenkit meggyőztél és minthogy ebben a korban benned a tehetségnek ekkora ereje, az erkölcsöknek ilyen deréksége, becsületesség, s minden erényeknek ekkora tömege látszott, mindenki könnyen belátta, hogy nem másra, mint a hatalomra, méltóságra és tisztességekre születél. S amit mondanak, hogy tudniillik a nemesebb fának már a csemetéje is gyümölcsöt hoz, az igaz, mert te is azonnal nemcsak virágokat, hanem gyümölcsöket is nyújtottál magadból. Méltó ugyanis egy ilyen nagy bölcshez Platonnak az a mondása, hogy az emberek esze és lelke olyan, mint amilyenek az aranynak, ezüstnek, réznek s más fémeknek az erei, melyek soha nem változnak meg kölcsönösen. Tehát mikor neked az arany természet megadta a léleknek ezeket az ékeségeit, lehetetlen volt, hogy ne tündökölj már kora ifjúságodban ezzel a természetes csillogással és fényességgel. Ugyanis az a természetnek a szokása, hogy mikor valami tökéleteset s nagyot alkot, azt minden ajándékával felruházni törekszik, s megadja az ifjúnak és fiatalkorúnak is bizonyos javait és erényeit. Olvassuk, hogy makedoniai Fülöp, mikor észrevette, hogy fiában, Alexandrosban, aki éppen elhagyta első éveit, nagyon sok minden van, amiről úgy látszik, hogy éveit meghaladja, az örömtől könnyekbe tört ki s azt mondotta, hogy úgy látja: nagyobb ország uralkodójának született, mint Makedonia. S a történelem azt mondja, hogy Scipio Africanusban is, mikor még ifjú volt, már nagy erények ragyogtak, mint jelei egy oly nagy jövőendő hadvezérnek. Hiszen egyrészt szolgálta atyját a csatasorban, másrészt a katonákat a cannaei csata után kivont karddal kényszerítette esküre, hogy Itáliát nem hagyják cserben. Ezen módon csodálatos erényeikkel sokan jutottak s emelkedtek ifjúkorukban a legnagyobb méltóságokba és főhatalomra, ami megtörtént magával Scipióval, azután Sullával, Pompeiussal, Caesarral, Augustussal és még sok mással a rómaiaknál. De

miért keressünk külföldi példákat, mikor itthon megtaláljuk ennek a dolognak elég világos tanuságát Mátyás királyban, akinek az emléke, valameddig csak áll ez az ország, mindig elevenen és frissen él az emlékezetünkben, s él a hagyomány, hogy mint gyermek vagy ifjú a szörnyű börtön piszkából és mocskából ily nagy ország élére került, ami biztosan nem történt volna meg, ha erényeinek azon csillagai, melyek abban a korban már ragyogtak benne, nem támasztottak volna remény és hitet mindenkiben, hogy méltónak ítéljék ilyen hatalomra. Ez veled is megtörtént, szinte az ifjúság küszöbén, hiszen azonnal nagy dolgokra, s kötelességek vállalására szóllítottál. Ugyanis, mivel Cicero szerint az ifjú számára az első lépés a dicsőség felé, ha azt a háborúban meg tudja szerezni, ezt már te magadnak megszerezted s minden méltósághoz magadnak utat és lépcsőt nyitottál. Hiszen senki sem tud helyesen parancsolni, ha előbb maga is nem volt parancsnokság alatt, az uralkodás intézését ugyanis – mint Aristoteles mondja – annak aki az élen áll, engedelmességgel kell megtanulnia, akkor kell parancsnoknak lennie, mikor előbb már valaki alatt volt, s akkor hadsereget vezetnie, mikor már előbb a hadseregben az alacsonyabb katonai rangokon végig ment. Te már előbb teljesítetted mindezeket a kötelességeket, s azután megérdemelve állítottál másoknak a kormányzására, s hogy ebben a dologban milyen ügyességgel s bölcsességgel forgolódtál, az bizonyítja, hogy nem volt olyan tisztséged és hivatalod, melyet ne mindenki fájdalomra és akaratára ellenére hagytál volna ott. Gyakran, mind háborúban, mind békében hazádnak nagy díszére és hasznára voltál; hiszen a fejedelem, még ifjú korodban gyakran az egész hadsereg gondját reád bízta s ezáltal a haza ügyeinek intézésében, a leg súlyosabb és legégetőbb dolgaiban a te nagy ügyességed, lelkesednek nagy készsége, hűsége, fenköltsege mindenki előtt kitűnt s meglátszott. Ezekben a dolgokban férfinak és bölcs vezérnek mutatkoztál, úgy, hogy megtalálhatták benned Pyrrhusnak a tábor elhelyezésében és felállításában való jártasságát, ha szükség volt rá, Fabius Maximus óvatosságát, Scipiónak a háborúk befejezésében tanusított nagy gyorsaságát és buzgalmát, Paulus Aemilius éberségét s végül Caesar egyedülálló emberiségét és kegyességét. Ebből következett, hogy mikor letetted a vezéri hatalmat, mindenki hihetetlenül érezte hiányodat. Ezért a fejedelem előtt olyan kedves, olyan szívesen fogadott voltál, hogy minden ember nagy tetszése és öröme mellett mindig a legfőbb méltóságokat, a legnagyobb tisztségeket ruházta rád, annyira,

hogy szinte soha nem voltál magánember és tisztség nélküli. Minden más tisztségeid között, melyeket igen kedvező hírnevet, s neved számára igen nagy csodálatot szerezve viseltél, az első hely a soha eléggé nem dicsérhető váradi kapitányságodat illeti, amelyben bölcsességed, igazságosságod, önmérséklésed, s más erényeid, melyek igazgatnak bármely legfőbb uralmat, világosan kitűntek. Hiszen Biasnak azt az igen bölcs mondását, hogy a hivatal mutatja meg a férfit, mélyen a lelkedbe vésted, és semmit sem tartottál magad számára kedvesebbnek, mint hogy minél nagyobb tiszteletben, mindenféle dicsőséggel minél jobban elhalmozva távozz tisztségedből. S ebben neked annyira kedvezett a szerencse, hogy mivel a legnagyobb dicsőséget s a legkiválóbb erényeket vitted magaddal ezekbe a tisztségekbe, mindenikből járult valami a te dicsőséged és dicséreted növeléséhez. Mihelyt tehát a váradi kapitányságot elnyerted, melynél nincs nagyobb, nincs dicsőségszerzésre alkalmasabb, semmit sem mulasztottál el, ami megfelelt az emberek várákozásának, s másrészt összhangban volt a te kiváló és igen dicsért erényeiddel. Ami a tiednek, akiknek a parancsnoka voltál, a jólétét illeti, az azokról való gondoskodásban soha meg nem pihentél, semmit el nem mulasztottál, s ezért mindenki annyira szívébe zárt, hogy – ami egyedülálló bizonyítéka a legnagyobb szeretetnek és a nép jóakarátának, – minden alárendelted nyilvánosan s a magánéletben is égre emelt kézzel imádkozott Istenhez a te jólétedért és egészségedért. Senkire sem támadtál, csak igaz és súlyos ügy miatt, senkitől az övét el nem vetted, senkit sem fosztottál ki, senkit elvakultan vagy veszekedve nem sértettél vagy méltatlanságot s jogtalanságot nem követtél el, s Perikles mondása szerint ettől nemcsak a kezedet, de még a szemedet is távol tartottad.

S mit mondjak többi erényeidről, különösen nyájasságodról és emberiségedről? Xenofonnál az a bizonyos Cyrus más kiváló emlékek mellett ezt a nagyon bölcs és dicsért mondást is előhozza: sokkal kedvesebb, s örömeztőbb fogadott, ha az emberek a legjobb férfínál inkább az emberiség, mint a háborúskodás műveit látják: ennek a nagy embernek az egész emberiség száján elterjedt mondását te nemcsak megfogadtad, de – ami hozzád legméltóbb volt, – minden tetteiddel annyira alkalmazkodtál hozzá, hogy mindenkinek az emberiségét elérted, hogy ne mondjam, felülmultad. Egyébként kinek nem volt könnyű hozzád jutni? kinek a könyörgése előtt nem voltak nyitva füleid? Egész kormányzásod alatt nem fordult

elő semmi durvaság, semmi kegyetlenség, hanem inkább kegyesség, nyájasság és emberiség uralkodott. Mert bár a hivatalok magukban véve az emberek félelmére szoktak lenni, te azt bölcsességeddel annyira mérsékelted, hogy nem, mint mondják, olajat öntöttél volna a tüzre, hanem az erélyt teljes szelidséggel és kegyességgel egyesítetted.

Mit mondjak a kapzsiságról, minden erénynek a legnagyobb ellenségéről, s az emberi élet pestiséről, aminél nincs természetellenesebb, nincs mocskosabb s nincs méltatlanabb dolog a szabad ember előtt? Ezt te, mint minden más bűnt, jobban gyűlölted a kutyánál és a kígyónál: beláttad ugyanis a történelem állandó olvasása folytán, hogy mindig mennyi bajnak volt okozója és szerzője, hány hires vezért, fővezért, királyt és fejedelmet tett gonosszá, hányat fosztott meg életétől, milyen homályt borított még jótetteikre is.

Bőkezüsedről, mely sajátja egész családnak s mindenkiben meg kell lennie, akik nagy tisztségekben tevékenykednek, ezen a helyen nem kell semmit sem mondanom, minthogy vannak annak szinte végnélküli dicsérői és hirdetői. Ugyanis ki volt valaha is bőkezűbb nálad az ajándékozásban? vagy melyik erény volt szokásosabb nálad a bőkezűségénél és a jótétemények gyakorlásánál? Hallottuk, hogy Nagy Sándor király, miután mindenét kiosztotta barátai között, mikor Perdicas megkérdezte, hogy mit hagyott meg magának, azt felelte: reményeit. Hasonló felelettelte is gyakran éltél, amint barátaid beszélnek, mikor mondtad, hogy reád Istennek lesz gondja. Ezeknél a szavaknál mikor szólott derekabbul a nyelved? Ha azt a Titus császárt azért ünneplik nagy dicséretekkel, mert ha egy napot úgy töltött el, hogy azon semmi jót nem tett, azt szokta volt mondani: barátaim, egy napot elvesztettem; ha ismét [Scipio] Africanust azért dicsérik, mert soha a fórumról vagy a curiából nem tért haza, csak ha előbb valami alkalmas jótettet végzett, mit mondhatunk rólad, akinek a lelke, esze s akarata állandóan jótéteményekkel van elfoglalva? Te soha nem tartottál semmit sem szebbnek, mint tetteid dicsőségét, azt vélted, hogy semmi sem lehet ennél értékesebb s Aemilius Paulus példájára semmit sem törekedtél hazavinni, csak a dicsőséget, s Caesarral együtt a háborúban szerezhető dolgok közül ezt tartod a vitéz férfiak igazi jutalmának. De mikor elészámlálom a te legmagasztosabb erényeidet, az történik meg velem, ami az egyiptomi kutyákkal, akik, miután a Nilusból ittak, hanyatthomlok [rémülten] el-futnak: ugyanis én is, mikor beszédemmel fel kell ölelnem a te

összes kiválóságaidat, csak belekóstolva egyikbe vagy másikba azonnal másokra ugrom át, félve, hogy ha messzebb behatolok erényeidnek tengerébe, mint valami áradat, elsodor. Hiszen ha csak az igazságosságot, a többi erények házát és alapját akarom leírni, akkor is, mint Midasról mondják, éhes szájjal kapkodnék az arany után. A többi erényeidről, mint a nagylelkűségről, önmérséklésről, állhatatosságról, a középút megtartásáról s minden másról semmit sem kell tovább mondanom, hiszen aki a többieket megszerezte, az szükségszerűen ezekkel is fel van ruházva.

Minthogy az erények éppen úgy viselkednek az emberekben, mint a dolgok s a tettek, melyek cseppetsem egyszerűek, hanem egymás között vegyültek és valahogyan összekapcsolódnak, úgy az erények is egymás között összefüggenek és egymásra rétegeződnek, úgy hogy azt kell mondanunk, hogy aki az egyiket bírja, az a többieket is bírja. Minthogy ez így van, s mi már a te legfőbb erényeid közül néhányat érintettünk, ki előtt kétséges, hogy benned megvan minden erény, s összegyűlt benned, mégpedig nem közepesen, hanem a legtökéletesebben? Ma igen kevés ember akad, aki a hivatalokban és tisztégekben meg tudja találni a mértéket, s a maga és nem a hivatal szokásaival – mint kölcsönzött és ideiglenesen felvett modorral–él. Ugyanis sok olyanról olvastunk, akik hivataluk előtt nagyon jó és kedves szokásokkal bírtak, azután amint hivatalos személyek lettek, minden arcátlanságot, gonoszságot s kegyetlenséget elkövettek, mintha csak ez jelet adott volna nekik erre. Csodálatosan kevés Titus Vespaniushoz hasonló-ról hallunk, aki mielőtt a birodalom kormányzását elvállalta volna, semmi derék tulajdonságának bizonyítékát nem adta, s annyira hajlamos volt minden bűnre, hogy mindenki azt jósolta: ha uralkodni kezd, Neróhoz lesz nagyon hasonló: s mikor később császárként üdvözölték, hirtelen levette szokásainak minden vadságát és aljasságát, az erények oly nagy fénye ragyogott fel benne, hogy mindenki csodálta természetének ezt a nagy változását, örömmel fogadták, s e miatt később sok kiváló és nemes tettéért, szokásainak és életének nagy szeretetreméltóságáért nem érdemtelenül nevezék az emberi nem szerelmének és gyönyörűségének. Én pedig mikor a te nagy erényeidet minden örömmel bámulni szoktam, s a te ünneplőd szoktam lenni, különösen ha ahhoz a szerephez jutok, hogy a te szokásaidnak és életednek változatlan szelidségéről kell szólanom, soha nem tudom elérni, hogy csak gon-

dolataimmal is követni tudjam annak a dicsőségét. Azt mondja mindenki, aki veled élt, hogy soha, akár ha valami tisztségben voltál, akár ha magánemberként éltél, nem vették észre benned a szokások és a szellem megváltozását, ami a tisztségekben sokaknál be szokott következni. Bizonyára nemcsak másokat multál felül ezzel az állhatatossággal, hanem önmagadat is. Mert nem kis küzdelme van az embereknek önmagukkal, s kevesen vannak, akik a megkívánt hivatalt úgy kormányozzák és mintegy bilincsekbe tudják szorítani, hogy ne ösztöneiket, hanem belátásuk intését és akaratát kövessék. Te ezt úgy teljesítetted, hogy mindig a józan észnek adtad a hatalmat és a fővezérséget. Ebből az következett, hogy semmi nem esett meg a te életedben, ami ne lett volna mindig tiszteletre és dicséretre méltó. Azonkívül emlékezve arra a cicerói mondásra, mely int, hogy mennél feljebbállók vagyunk, annál alázatosabban viseljük magunkat, távolállt tőled, hogy hivatalod gögösebbé tegyen, hanem inkább úgy gondoltad, hogy minden népszerűségre, nyájasságra és szeretetreméltóságra mintegy alkalom nyilott neked, hiszen tudtad, hogy semmi sem alkalmasabb az emberek szívének megnyerésére, mint a beszéd nyájassága és szeretetreméltósága. Valerius, az a római consul az én véleményem szerint nem másként szerezte meg magának a nép oly nagy jóakarátát és rokonszenvét, minthogy mindenkiel szemben megalázta magát, s nyájasságában és szeretetben vetekedett a legalacsonyabb sorsú emberekkel is, amiért a Publicola [népszerűtől] nevet nyerte el. Olvassuk, hogy Portius Cato is annyira népszerű és emberséges jellemű volt, hogy ugyanazon ruhákat hordta a háborúban, mint a többi katonák, ugyanazzal az étellel táplálkozott s megelégedett mindössze három szolgának a kíséretével. S mint Livius mondja, takarékoságban, éberségben és munkában a legutolsó katonával is vetekedett, semmi előnyre nem tartott számot a saját seregében, csak a tiszteletre és a vezérségre. S Istenemre, ennek az embernek a beszéde, ha a katonákat megszólította s hozzájuk beszélt, milyen szelid, milyen nyájas és milyen kedves volt, ha tettei ennyire népszerűek voltak? A te híres dolgaid közül a te kiválóságodnak az a legnagyobb bizonyítéka, hogy minden dologban, mind amit otthon, mind amit háboruban tettél, a legkiválóbb királyok és fővezérek példájához és mintaképéhez alkalmazkodtál, akiknek a tetteit és szokásait a könyvek szorgalmas olvasása folytán ismerted s mindenikből szokásod volt kiválasztani valami kiválót és egyedülállót, hogy azt

utánozzad, s ebből az következett, hogy soha nem tudtál megcsúszni, vagy a céltól eltérni. De félek, hogy a beszédben tovább megyek, mint ahogy magam elé kitűztem, mely ha vétek, nem vonakodom magamravenni ennek a bűnnek a bélyegét, minthogy semmi sem szerez nekem nagyobb örömet és felüdülést, mint a te kiváló lelked képességeinek emlegetése. Ez vezet arra, hogy más érdemeidet is, melyeket nem lehet el nem mondani rólad, s melyeket nemcsak az országban, hanem külföldön is a legfontosabb követségek elvállalásával szereztél a hazával szemben, röviden megemlítssem. Hányszor jártál mint követ és mint szószóló mindkét császárnál, tudniillik Ferdinándnál, s később az ő utódjánál és fiánál, Miksánál, aki most szerencsésen áll a keresztény világ élén, hogy az ország súlyos és fontos ügyeiben [eljárj], s mindig oly nagy ügyességgel, bölcsességgel és szorgalommal gondoskodtál hazád dolgairól és jólétéről, hogy senki sem töltötte be helyesebben nálad a jó szószóló tisztségét, senki sem küldött haza örömkeltőbb üzeneteket a fejedelemnek és az országnak, végül egy követ visszatérését sem várták és kívánták úgy, mint a tiédet. S azoknak a császároknak is annyira közel álltál szívéhez, hogy mikor előadtál valamit, vagy kértél valamit, a te irántad érzett nagy kedvezés és jóakarattal azt is megadták, amit másoktól talán még meg sem hallgattak volna. S ha a te utolsó követséged, minthogy az emberi dolgok nagyon változékonyak, valamennyire kényelmetlenebb volt is számodra, minthogy a szabad élethez, munkához, gondokhoz s tevékenységhez szoktál, nem az ülő és tétlen élet nyugalomához, mégis, ha azt az egész időt, amikor másnak a hatalmában voltál, amit ugyan bizonyos elvonulásnak s mind a lélek, mind a test kedves pihenésének nevezhetünk, összehasonlítjuk további életeddel, mely dolog vagy mely tisztséged szolgált annyira neved díszére és fényére, mint az a három évi időzésed a legkegyelmesebb Miksa császárnál? Hiszen milyen ügye lenne a hazának, mely téged erre kényszerítene, hogy ne szívesen és magasztos lélekkel vállalnád el? A te ártatlanságod, s az a tudat, hogy tetteid helyesek voltak, a bajokban nagy vigasztalásod és könnyítésed volt, s annyira bátor és állhatatos lélekkel viseltél el mindent, hogy téged, mintha csak az Olympos tetején lettél volna, a zavargásnak semmi felhője el nem ért. A lelki nagyságot, mely benned mindig a legnagyobb és a legkitűnőbb volt, soha nem hagytad el, s minden bajt és kellemetlenséget semmibe vettél. Ez az erény a többi erényeknek az ékessége, s egyrészt azokat nagyobbá

teszi, másrészt azok nélkül nem lehet meg. A lelki nagysággal bíró ember ugyanis megveti az önhibáján kívül őt ért sérelmeket és méltánytalanságokat, mint ahogy a megiszteltetést is lelkének bizonyos mérsékletességével élvezi. Egyébként abban az egész időben mi mást csináltál, mint hogy lelked buzgalmában a legjobb szerzők és főleg a történetírók olvasásával foglalkoztál, s azokkal szereztél lelkednek gyönyörűséget! Ebből az származott, hogy minthogy olvasás közben sok kiváló férfi példájára bukkantál, semmiféle életet vagy sorsot nem tartottál magadra nézve nehéznek vagy kegyetlennek. S a bátor és minden esendő dolgot megvető férfinak mi állhat utjába, hiszen lelkének nyugalmát és szabadságát helyesen használja. Hiszen munkára s kemény és nehéz tettekre születünk, amelyek bevilágítják az emberek életét és emlékezetét. Theseusról és Heraklesről mondják a legtudósabb férfiak, hogy valameddig éltek, mindig veszedelmekben és munkában éltek s ezzel szereztek maguknak halhatatlan nevet. Mi történt valaha is veled, ami ne lenne dicsérendő és dicsőséges? Vagy van aki elfelejtette volna, hogy azután onnan milyen dicsőséggel, mind a császárnak, mind az összes előkelőknek s az egész udvarnak milyen hihetetlen örömeivel és jóakarásával kísérve adattál vissza a szabadságnak, s mint valami iskolából sok tudománnyal és emberi tapasztalattal csodálatosan felszerelve tértél vissza öveidhez s a munkához és még dicsőbb reményekhez. Hogy majdnem minden ember, egész hazád milyen üdvözléssel, tapssal és ujjongással látott viszont téged sértetlenül, nem szükséges, hogy bővebben elmondjam. Szinte az emberek vállain vitettél haza s nem volt senki az országban, aki ne örvendezett volna, hogy épségben visszatértél. Azután pedig, mikor otthon voltál, azonnal arra irányítottad minden gondolatodat és törekvéseidet, hogy annyi elszenvedett fáradtság s otthon és külföldön kiállott sokféle veszedelem után, mint valami kiszolgált katona otthon, saját hazádban maradj, s minden nyilvános hivataltól és feladattól távol állj. Ebben a visszavonultságban mindenki akarata ellenére maradtál meg, s csak a magad dolgaival törődöttél, de mégis úgy, hogy magánéletedben is, mint azelőtt, tanácsoddal, tekintélyeddel és kiváló munkáddal szolgáltad a hazádat. Nagyon különböztél azoktól, akik, mikor a hivatalból a nyugalomba, mintegy kikötőbe mennek, azonnal elfeledkeznek kötelességeikről s embertársaikról. Hanem, hogy ne lássék, mintha a te magánéleted folyását, melyben nekem sok nemes tett mutatkozik, elkerülném, nem tehetem meg, hogy ne áll-

jak meg itt egy kicsit, s amennyiben ebből valami dicsőség ért téged, röviden ne érintsem. Minthogy magánembereknek azokat mondjuk, akik a nagyravágyástól és a nép kegyétől távol életüket nyugalomban és csendben élik le, megelégedve a maguk dolgairól való gondoskodással, ezek közül te egyedül kiválsz, mert semmi állami tisztséget nem vállaltál, csak ha az ország érdeke úgy kívánta, s lelked és akaratod a tisztségekre való vágytól s a kapzsiságtól mindig idegen maradt. S mikor ezt megtetted, mégis a családotnál szokásos fényből semmit sem hanyagoltál el, s oly nagy volt udvari néped száma, hogy senki nem gondolt volna magánembernek, aki nem ismerte állapotodat. Csak az, hogy tisztséget nem viseltél, mutatta, hogy magánember vagy, egyébként nem engedted, hogy valami állami s hivatalt viselő ember felülmuljon. Már pedig, minthogy a cselédséget s a katonaságot csak nagy költséggel lehet fenntartani, s ezek még a legnagyobb örökséget is, hacsak nem teljes bölcsességgel és szorgalommal kezelik azt, feléméztik, te minden vagytonodat oly nagy bölcsességgel tartottad kézben s rendezted, hogy minden csorbulás nélkül mindenre teljesen elég legyen, s neked mindig legyen módod az ajándékozásra.

Még arról a szeretetről, s hasonlíthatatlan egyetértésről kellene valamit mondanom, amely közted és kiváló bátyád Báthori Kristóf között fennáll, ha nem járna dicséretes híre mind itthon, mind a külföldön, hogy nem láttak testvéreket már régen a földön oly nagy egyetértésben és szoros szeretetben lenni, úgy, hogy mindenki Castornak és Polluxnak a költők verseiben dicsőített egyetértésével és testvéri szeretetével hasonlítja össze kölcsönös szereteteket és kapcsolatokat. S adják meg az istenek, hogy ezután is (mint reméljük, hogy úgy is lesz) örök és gordiusi csomó módjára felbonthatatlan legyen ez.

Hogy senki se tartson engem annyira feledékenynek hogy mikor a te többi erényeidről, s a legnagyobbakról beszélek, a mellett, amely a legnagyobb benned, említés nélkül elmegyek, el fogom mondani, hogy milyen okból hallgattam róla. Az emberi dolgoknak, melyek valamilyen erényből erednek, alapja a vallásosság, ami nélkül semmi sem lehet kegyes, helyes, szent vagy dicséretreméltó. Minthogy ez így van, úgy gondoltam, hogy senkinek sem olyan lomha és tompa az esze, hogy hallva a te kiváló erényeidet, azt hinné, hogy azok kegyesség, életszentség és ártatlanság nélkül meglennének benned.

S hogy ez mennyire megvan benned, mindenki láthatja, aki szemét és lelkét a te egész életedre irányította. Plato azt mondja, hogy két kor a legvallásosabb: a gyermekkor és az öregség, mert a többiekben nem ritkán megtörténik, hogy mind vallási, mind a többi emberi dolgokban magunkkal és másokkal meg-hasonlunk; te a te étleteddel ennek a nagyon bölcs férfinak a véleményét megcáfoltad. Hiszen soha, még kora gyermekkorodban sem voltál olyan vallásos, mint most vagy, s ami téged még nagyobbá tesz, ami vallásosságot és kegyességet szülőidtől kaptál és szinte az anyatejjel szívált be, azt egész mostanáig sértetlenül, tisztán és makulátlanul megőrizted. Hiszen Isten megismerésénél és szereteténél mi lehetne kedvezőbb az ember számára? mi jobb? mi dicséretesebb? Minthogy benned ily nagy a vallásosság, ilyen nagy szokásaid becsületes-sége, a kegyesség, az étletszentség, amilyen egy, még szentté avatott emberben sincs, milyen erényt nem lehet benned a legteljesebb mértékben megtalálni? Mindezek arra indították a mi embereinket, hogy amit csak Scipio Nasicáról hallunk, hogy elérte, mindnyájan egy szájjal a legjobb embernek ítélték s életüket, vagyonukat, jövődjüket a te hűségedre és védelmedre bízták. Ugyanis mikor benned ilyen nagy és ilyen ragyogó erényeket láttak, ámbár az erényhez nem lehet elég méltó a tisztelet, mégis nem túrték, hogy te velük egy sorsban, egy állapotban légy, mint ahogy az argonautákról írják, hogy azért hagyták el Heraklest, hogy ne hajózzék velük olyan, akit a többi hajósoknál kiválóbbnak látnak. Tehát a hálás haza, visszaemlékezve a tőled kapott jótéteményekre és erényeidre, arra a méltóságra emelt téged, melynél nagyobb nincs minálunk. Ugyanis annak a fejedelemnek a halála után, aki nagy lelki mérséklettel és méltányossággal kormányozta a hazát, a szokás szerint összehívott gyűlésen, az összes karok és rendek, mikor tanácskozni kezdtek, hogy a legkiválóbb férfiak közül közös akarattal kit kell a legfőbb dolgok élére állítani, alig tudták gyorsabban kimondani a nevedet, mint amilyen hamar mindenki szeme feléd fordult. S ezután kikérve és meghallgatva mindenki szavazatát, azon határozatot hozták, hogy az ország fejedelemségének gondját reád ruházzák, szavadnak és parancsodnak engedelmeskednek és azt meghallgatják. S hogy ezt tegyék, annak mi más volt az oka, mint a te szent és becsületes szokásaid, ártatlan életed s jóvélemény a te összes erényeidről s minden kiválóságodról? Ezért mikor már mindenki fejedelemnek hirdetett, s ami a legfontosabb,

mikor nyilvános esküvel biztosítottak, hogy a te uralmadnál semmi sem lesz nekik kedvesebb, egy nehézség volt még, tudniillik, hogy hogyan vonjanak téged a maguk véleményére, mikor látták, hogy nem csak elfordul, hanem idegenkedik is a lelked ettől a méltóságtól. Ugyanis mindig oly nagy volt benned az önmérséklet s a legkevésbé sem volt nagyravágyó a lelked, hogy ilyen nagy hatalomnak a fenségét, mint nagy terhű, veszedelemmel, munkával s nehézségekkel járó dolgot, mint annak a Damoklesnek az ágját könnyen visszautasítottad. Olvastad ugyanis Cicero bölcs intését, hogy nem kell hatalomra vágyni, s vagy soha sem kell elvállalni, vagy soha nem kell elhagyni. Nem feledkeztél meg Alexander Severusról sem, ki, mikor a senátus nagy tisztelettel császárrá akarta tenni, mérsékletes szavakkal ezeket mondta: Mi nagyot tettem én? – mintha tagadta volna, hogy nagy tisztségek kell, hogy a nagy érdemek és jótétemények jutalmi legyenek. Eszedbe jutott Pliniusnak az az említésre méltó mondása is: Milyen sokat tönkretett a hatalom, milyen sokan veszítették el javaikat s halálos veszedelembe jutottak miatta! Ezekkel és hasonló véleményekkel annyira megerősítetted magadat s lelkedet úgy készítetted fel, hogy azt hitted: a magános életnél semmi sem édesebb, semmi sem békésebb, semmi sem nyugalmasabb; s ennek az édessége már azelőtt annyira megfogott és elcsábított, hogy alig tudtál öleléséből kibontakozni. Tehát hogy az ő akaratuktól eltérő akaratodat és lelkedet megnyerjék maguknak, minden követ megmozgattak, úgy hogy könyörgéseik és sok igaz és méltányos okok miatt végre is nem tagadhattad meg a hazától munkádat. Mert mikor a haza tiszta szóval szólít és a te karjaidra akarja magát bízni, tisztességgel nem tehetted meg, hogy akaratának ellenszegülj.